Музейні реліквії
ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Зброя Персії

For centuries eastern masters created beautiful monuments of architecture, painting, sculpture, that are widely known worldwide. Weapon samples from East are also known for their specific character. Persia influenced work of weapon masters from eastern countries greatly. Persia armorers were tastemakers of military fashion for Central and Southern Asia during the 16th – the first third of the 19th cc. Collection of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum includes several spearheads, helmets and maces from Indo-Persian Region.

Most samples of the eastern weapon came to the museum from Poltava collector and philanthropist Pavlo Pavlovych Bobrovskyi (1860–1945), who was on military service for many years, starting from noncommissioned officer to artillery lieutenant-colonel. Being on service, Pavlo Pavlovych traveled abroad frequently. He was much impressed with countries, located so far away from native Poltava, and wanted to share his impressions with fellow countrymen. P. P. Bobrovskyi gave more than 2700 items of archaeology, numismatics, art and ethnography, samples of the eastern weapon gathered during his travels around Egypt, Italy, Greece, Far and Near East to the museum collection.

Collection of Persian art objects except for weapon also included samples of fabrics, copper and bronze vessels, covered with arabesques, floral and geometric patterns.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

Тамара КОНДРАТЕНКО, Наталія КОНДРАТЕНКО,
Роман ПРОХВАТІЛО

ЗБРОЯ ПЕРСІЇ

Харків – Полтава
ТОВ «Майдан»
2026

УДК 069.51:903.22 (477.53)]:623.444/445
К 64

Друкується за рішенням Вченої Ради
Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського
(протокол № 7 від 24.06.2025 р.)

Видання здійснене за фінансової підтримки ФОП С. В. Михайлика

К 64 **Кондратенко Тамара, Кондратенко Наталія, Прохватіло Роман.** Зброя Персії. ПКМ імені Василя Кричевського. Харків, Полтава: ТОВ «Майдан», 2026. 12 с.: іл. (Музейні реліквії, вип. 24).

Kondratenko Tamara, Kondratenko Nataliia, Prokhvatilo Roman. Weapon of Persia. The Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum. Kharkiv, Poltava: «Maidan LLC», 2026. 12 p.: ill. (Museum relics, issue 24).

Видання присвячене перській зброї із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Розглядається шлях надходження предметів до колекції закладу, аналізуються конструктивні особливості перської зброї, враховуючи впливи місцевого контексту.

An issue is dedicated to Persian weapon in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collection. Their way of coming to the gathering of the establishment, morphological peculiarities of Persian weapon minding influence of local context are analyzed.

© Кондратенко Т., Кондратенко Н.,
Прохватіло Р., 2026.
© ПКМ імені Василя Кричевського, 2026.
© ТОВ «Майдан», 2026.

Зброярське мистецтво Сходу широко відоме своєю самобутністю. У його основі – тисячолітній досвід багатьох поколінь зброярів. Для декорування зброї східні майстри застосовували різні способи художньої обробки металу – гравіювання, інкрустацію золотом і сріблом. Орнамент на східній зброї органічно поєднувався із формою предмета.

На творчість зброярів східних країн значний вплив мала Персія. Персів вважали кращими у виготовленні холодної зброї, що мала розкішне оздоблення. Перські зброярі протягом XVI – першої третини XIX ст. були законодавцями військової моди для Центральної і Південної Азії.

Серед зразків східної зброї та захисного спорядження, які зберігаються у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, є предмети, котрі походять із Індо-Перського регіону. Це, зокрема, наконечники списів, шоломи, а також булави воєначальників.

Наконечник списа «мезрак» (ПКМВК 3563, Зб 289) довжиною 55,7 см. Складається з конічної втулки та широкої фігурної основи, розділеної на два хвилясті зубці (клинки), що розходяться догори у різні боки. Основа прикрашена рельєфним рослинно-геометричним орнаментом.

Наконечник списа «мезрак» (ПКМВК 3564, Зб 290) довжиною 56,2 см. Також із конічною втулкою та широкою фігурною основою, розділеною на два хвилясті зубці, що розходяться догори у різні боки. Основа декорована рельєфним рослинним орнаментом. На втулці візерунок, виконаний у традиційній східній техніці насічки золотом.

Рис. 1. Наконечник списа «мезрак». Індо-Перський регіон. Друга половина XVIII–XIX ст. ПКМВК 3563, Зб 289.
Mezraq spearhead. Indo-Persian Region. The second half of the 18th – 19th cc. PKMVK 3563, Zb 289.

Спис супроводжував людину від доби палеоліту. Класичний спис – це загострений наконечник, виготовлений із каменю, кістки або металу, закріплений на довгому держаку. Більшість наконечників східних списів закріплювались на держаках за допомогою втулки.

Зазначені списи «мезрак» датуються періодом династії Каджарів (початок правління з 1790-х рр.). На відміну від країн Європи, спис на Сході, зокрема в Індії та Персії, залишався поширеним видом зброї до кінця XIX ст.

В окремих джерелах списи «мезрак» називаються бойовими вилами, багатозубцями, що були ефективними для ураження супротивника та захоплення його зброї у ближньому бою. Багатозубець – це різновид холодної зброї, бойова частина якої складається із кількох зубців (клинків). Багатозубці з ріжучими вістрями стали новим етапом еволюції списів, надавши їм більше вражаючих елементів, більше функціональності. Центральне вістря, зазвичай, було довшим від бічних і здійснювало основне ураження ворога. Бічні вістря набували різноманітних форм, від чого залежало їх застосування. Проте, не завжди списи-багатозубці використовувались як бойова зброя. Якщо поверхня наконечників списів оздоблювалась рельєфним орнаментом із позолотою, то така зброя цілком могла бути парадно-церемоніальною.

Шолом «кула-худ» (ПКМВК 11441, Зб 727) напівсферичної форми діаметром 19,5 см, орнаментований. Тулія плавно переходить у чотиригранний шпиль-навершя. Шолом споряджений рухомою стрілкою-наносником із фігурними розширеними пластинами по краях. На скроневих частинах

Рис. 2. Наконечник списа «мезрак». Індо-Перський регіон. Друга половина XVIII – XIX ст. ПКМВК 3564, Зб 290.
Mezraq spearhead. Indo-Persian Region. The second half of the 18th – 19th cc. PKMVK 3564, Zb 290.

розміщені втулки для плюмажу. По нижньому краю шолома пробиті наскрізні отвори, до яких прикріплена захисна кольчужна сітка-бармиця.

Шолом «кула-худ» (ПКМВК 11442, Зб 728) напівсферичної форми у вигляді стилізованої маски діаметром 19 см. Тулія переходить у списоподібне навершя. Оздоблений рельєфними зображеннями носа, очей і брів, а також рогами, загнутими догори. Споряджений рухомою стрілкою-наносником, що фіксується за допомогою двох гвинтів. Стрілка з обох боків закінчується фігурними колоподібними розширеними пластинами. По краю шолома пробиті наскрізні отвори для кріплення захисної кольчужної сітки-бармиці. Декорований орнаментом із рослинними та геометричними елементами.

Шоломи «кула-худ» з'явилися в результаті еволюції напівсферичних бойових наголів'їв із рівним нижнім краєм і кованою тулією, що були відомі азійським воїнам із часів Середньовіччя. У XIV ст. їх почали споряджати стрілками-наносниками. Поява на цих шоломах захисних сіток-бармиць у другій половині XV – першій половині XVI ст., імовірно, була пов'язана з поширенням на Сході шоломів «мисюрок» із бармицями, що захищали шию та верхню частину обличчя. Сітка-бармиця виготовлялась із дротяних кілець. Як правило, бармиці були досить короткими на лобі, середньої довжини на плечах і значної довжини на спині.

Індо-Перський регіон здавна був відомий завдяки якісній сталі з високим вмістом вуглецю. Внаслідок тісних історичних зв'язків між Індією та Персією зброя, виготовлена у цих країнах, була схожа за формою. Протягом тривалого часу клинки у значних обсягах також завозились з Індії, а декоративне оздоблення здійснювалось перськими майстрами. До того ж, перські зброярі нерідко наймались на службу до індійських правителів. Тому, іноді досить важко відрізнити перську зброю від індійської. Спочатку шоломи «кула-худ» з'явились на території Персії. Пізніше розповсюдились у Північній і Центральній Індії, де застосовувались імпортовані «кула-худ», а також шоломи місцевого виготовлення.

Для перських шоломів характерні гвинти-фіксатори стрілки-наносника. На індійських шоломах наносник, зазвичай, фіксувався за допомогою петлі, що накидалась на спеціальний гачок, розташований у його нижній частині. Перед бойовим зіткненням стрілку зсували донизу, закриваючи обличчя від шабельного удару. В умовах відсутності військової небезпеки – її піднімали і фіксували вгорі. Роз-

Рис. 3. Шолом «кула-худ». Індо-Перський регіон. XVIII–XIX ст. ПКМВК 11441, Зб 727.
«Kula-khud» helmet. Indo-Persian Region. The 18th – 19th cc. PKMVK 11441, Zb 727.

ширення наносника з обох боків у вигляді фігурних пластин мало важливе практичне значення. Розширення у верхній частині перешкоджало його втраті, у нижній – забезпечувало кращий захист обличчя під час бою. Іншою важливою ознакою є глибина тулії. На перських шоломах тулія більш глибока, на індійських – значно пласкіша.

Поширенню шоломів «кула-худ» у Південній Азії сприяли

Рис. 4. Шолом «кула-худ». Індо-Перський регіон. XVIII–XIX ст. ПКМВК 11442, Зб 728. «Kula-khud» helmet. Indo-Persian Region. The 18th – 19th cc. PKMVK 11442, Zb 728.

різні фактори. Ці шоломи відповідали комплексу озброєння і військовій тактиці народів регіону, що полягала у динамічній битві із застосуванням холодної та дистанційної зброї. Ворожий клинок під час удару по шолому «кула-худ» ковзав поверхнею тулії, практично не завдаючи шкоди. Обличчя воїна від ударів захищали наносник і бармиця. При цьому еластична броня не заважала огляду та не обмежувала рухи головою.

До того ж, особливості конструкції шолома відкривали широкі можливості для творчості зброярів. Поєднання витонченої форми із насиченим орнаментом надавали шолому яскравого образу, який добре запам'ятовувався. Перські зброярі протягом XVI – першої третини XIX ст. стали законодавцями військової моди для Центральної і Південної Азії.

На основі класичного шолома «кула-худ» виникли його численні різновиди. Більш відомими вважаються «пташині шоломи», а також так звані «шоломи демонів». Вони відрізнялися характерними елементами оздоблення.

Характерною особливістю «пташиного шолома» було навершя у вигляді голови птаха. На скроневих втулках розміщувалось розкішне пір'я, яке коливалося під дією вітру і створювало враження, що металевий птах розмахує крилами.

«Шолом демона» оздоблювався масивними загнутими рогами, а також рельєфним зображенням обличчя у налобній частині. Це знижувало захисні характеристики шолома. Тому більшість екземплярів, датованих другою половиною XVIII – першою половиною XIX ст., не використовувались під час бою.

Протягом XIX ст. у Персії захисне спорядження поступово виходило із практики бойового застосування, але зберігало своє церемоніальне значення. Місцеві майстри-зброярі продовжували виготовляти шоломи «кула-худ» у якості сувенірів. Подібні вироби користувались значним попитом серед європейських колекціонерів. Те саме можна стверджувати і про булави-буздигани, що приваблюють погляд своїм незвичним виглядом.

Булава як атрибут бойового оснащення й символ влади богів та янголів згадується в Авесті (Зенд-Авесті) – священній книзі послідовників зороастризму, давньої релігії, що більше тисячі років тому була поширена на території Ірану (Персії). Булавами також були озброєні легендарні герої перлини світової поезії – перської епопеї «Книга царів – Шахнаме» (976–1011). Поряд із чисто зброярськими

функціями вже тоді вони набували значення спочатку церемоніальної зброї, а пізніше – символу влади. Це перевтілення дослідники пов'язують також із реальними історичними постатями – Чингіз-Ханом (1162–1227) і Тамерланом (1336–1405).

У якості ударної холодної зброї булава продовжувала існувати серед іранських важкоозброєних кіннотників навіть після арабського завоювання країни у середині VII ст., у той час як у середовищі прийшлих арабських і тюркських вояків вона не прижилася.

Нині збірка булав у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського налічує чотири булави-буздигани. Виконані вони в одній манері, вірогідно, одним майстром. Кожен предмет має металеве порожнисте руків'я, на яке насаджене порожнисте тонкостінне «яблуко» у формі голови бика (ПКМВК 3560, Зб 286, ПКМВК 8628, М 1257) й голови демона-шайтана (ПКМВК 8630, М 1255, ПКМВК 8631, М 1256). Вибір істот для верхівки булав не випадковий. Шайтан в ісламській міфології – одне з імен диявола, який разом із ангелом супроводжували кожну людину і спонукали її на добрі чи злі вчинки. Він може приймати людську

Рис. 5. Булава у формі голови бика. Персія. XVII–XVIII ст. ПКМВК 3560, Зб 286.
Mace of oxen head shape. Persia. The 17th – 18th cc. PKMVK 3560, Zb 286.

подобу. Бик як втілення близькосхідних богів завжди вважався однією зі священних тварин в індоіранських народів. У Персії за часів поширення зороастризму він ототожнювався з Душею Світу, Місяцем та благодатними дощовими хмарами. Буздигани із музейного зібрання, швидше за все, були статусними предметами, однак, просте оздоблення дозволяє припустити, що вони використовувались іранськими військовими очільниками невисокого рангу.

Більшість зразків східної зброї надійшли до музею від полтавського колекціонера і мецената Павла Павловича Бобровського (1860–1945). Павло Павлович багато років віддав військовій службі, пройшовши шлях від унтер-офіцера до підполковника артилерії, і був звільнений у відставку в чині полковника з мундиром і пенсією. У службових справах неодноразово бував за кордоном. Захоплений мандрами по країнах, розташованих за тисячі кілометрів від рідної Полтави, він прагнув поділитися своїми враженнями із земляками.

Протягом 1903–1915 рр. П. П. Бобровський передав до колекції музею більше 2700 предметів археології і нумізматики, мистецтва та етнографії, зібраних під час подорожей до

Рис. 6. Булава у формі голови шайтана. Персія. XVII–XVIII ст. ПКМВК 8630, М 1255.
Mace of shaitan's head shape. Persia. The 17th – 18th cc. PKMVK 8630, M 1255.

Рис. 7. Колекціонер і меценат Павло Павлович Бобровський (1860–1945). Фото 1900 р.
Collector and philanthropist Pavlo Pavlovych Boborovskyi (1860–1945). Photo of 1900.

Єгипту, Італії, Греції, країн Близького і Далекого Сходу. У 1917 р. Павло Павлович Бобровський подарував музею добірку речей зі своєї власної колекції східної зброї. Крім зброї, колекція перських мистецьких виробів складалася зі зразків шитва, мідних і бронзових посудин, вкритих арабесками, рослинними та геометричними мотивами.

На сьогодні у збірці музею налічується більше 1100 предметів із колекції П. П. Бобровського. Серед них зразки зброї, старожитності, культурно-мистецькі пам'ятки, що мають національне значення. Частина увійшла до світових каталогів-реєстрів предметів рухомої культурної спадщини.

Джерела та література

Ашурков Т. Суспільно-політичне становище Ірану на зламі XVIII – XIX ст. Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. пр. Миколаїв, 2013. Вип. 10. С. 10 – 15.

Бобров Л. Иранские шлемы «кула-худ» в комплексе защитного вооружения тюркских кочевников Центральной Азии XVII – XIX вв. HISTORIA I ŚWIAT. 2015. № 4. С. 205 – 219.

Носов К. С. Традиционное оружие Индии. М., 2011. 384 с.

Сиваченко Е. Сталь и Золото: Восточное оружие из собрания Feldman Family Museum = Steel and Gold: Eastern Weapons from the Feldman Family Museum Collection. Киев, 2019. С. 266 – 267.

Стоун Дж. Большая энциклопедия оружия и доспехов. Оружие и доспехи всех времен и народов. Пер. с англ. Л. И. Здановича. М., 2010. 767 с.

Супруненко О. Б. Павло Бобровський. Колекціонер, меценат, фундатор народознавчого зібрання у Полтаві. ПКМ імені Василя Кричевського. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2024. 150 с.: іл.

Шевченко О. Зброя перського походження в колекції Національного музею історії України. Науковий вісник Національного музею історії України: зб. наук. пр. Вип. 8. Київ, 2022. С. 486 – 496.

Шлайфер В., Волох А. Полет копья через тысячелетия. Клинок. Киев, 2007. № 1. С. 28 – 35.

Эгертон Э. Индийское и восточное оружие. От державы Маурьев до империи Великих Моголов. Пер. с англ. И. А. Емеца. М., 2007. 294 с.

Khorasani M. M. Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period. Manouchehr Moshtagh Khorasani. Tübingen: Legat Verlag, 2006. 776 p.

Hermann Historica ohg München 63. Auktion. Ausgesuchte Sammlungsstücke. 27. Oktober 2011. 574 s.

Hermann Historica ohg München 64. Auktion. Alte Waffen, Jagdliches, Kunsthandwerk. 24 – 25. April 2012. 528 s.

Науково-популярне видання

Тамара КОНДРАТЕНКО, Наталія КОНДРАТЕНКО,
Роман ПРОХВАТІЛО

ЗБРОЯ ПЕРСІЇ

Музейні реліквії, вип. 24.

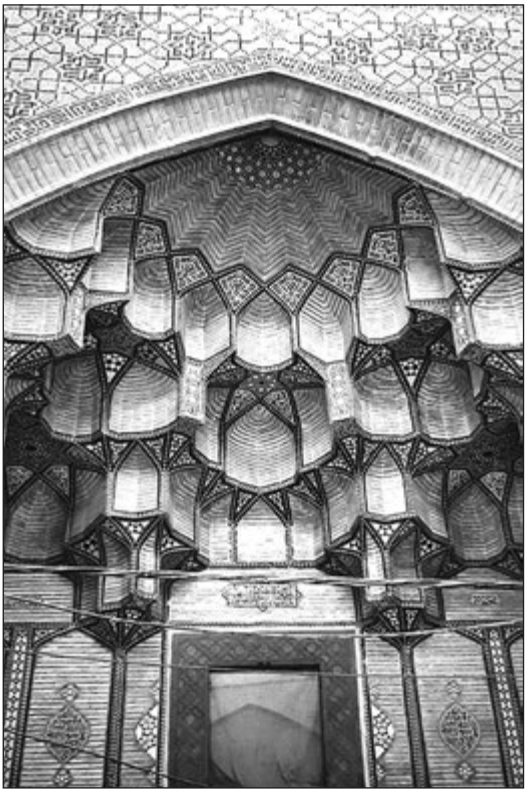
На обкладинці: П'ятнична мечеть, Ісфахан, Іран.

Оригінал-макет підготовлено
у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського.
Дизайн та комп'ютерна верстка **Наталії Васільєвої**
Відп. редактор **Олександр Супруненко**
Фото **Сергія Харченка, Наталії Кондратенко**
Англійський текст **Наталії Кондратенко**

Здано в набір 18.08.2026. Підписано до друку 09.11.2026.
Формат 60×84/16. Папір офсетний, крейдяний. Друк офсетний.
Ум. друк арк. 1,0. Наклад 500 прим. (1 запуск – 50 прим.).
Зам. № 05/2026.

Виготівник: ТОВ «Майдан» 61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30 E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

П'ятнична мечеть, Ісфахан, Іран.
Jameh Mosque of Isfahan, Iran